

12. Goddard A. The Language of Advertising / A. Goddard. – London, 1998. – 144 p.
13. Huebner T. Bangkok's Linguistic Landscapes : Environmental Print, Codemixing and Language Change / D. Gorter // Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism. – Clevedon : Multilingual Matters, 2006. – P. 44–65.
14. Koch W. Simple Forms: An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature / W. Koch. – Bochum, 1994. – 425 p.
15. Landry R. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality : An Empirical Study / R. Landry, R. Bourhis // Journal of Language and Social Psychology. – 1997. – 16, No.1.– P. 23–49.
16. Pavlenko A. Linguistic landscape of Kyiv : A Diachronic study / A. Pavlenko // Linguistic Landscape in the City. – Bristol : Multilingual Matters, 2010. – P. 133–152.
17. Tej K. Bhatia and William C. Ritchie Bilingualism in the Global Media and Advertising / Tej K. Bhatia and William C. Ritchie // The Handbook of Bilingualism. – London : Blackwell, 2006. – 882 p.
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.graffiti.org>

Статтю подано до редколегії  
20.10.2011 р.

УДК 821.161.2-6 Кобилянська

**С. К. Богдан** – кандидат філологічних наук, професор,  
завідувач кафедри історії та культури української мови  
Волинського національного університету  
імені Лесі Українки

### **Кінесика в щоденникових та листовних текстах Ольги Кобилянської**

*Роботу виконано на кафедрі історії та культури  
української мови ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті досліджено роль жестової комунікації в епістолярних текстах Ольги Кобилянської, з'ясовано її різновиди, семантико-прагматичні характеристики й специфіку різних кінем у листовній та щоденниковій комунікації.

**Ключові слова:** кінесика, невербальна комунікація, жест, епістолярна комунікація, лист, щоденник.

**Богдан С. К. Кінесика в текстах дневника и писем Ольги Кобылянской.** В статье исследуется роль жестовой коммуникации в эпистолярных текстах Ольги Кобылянской, устанавливаются ее разновидности, семантико-прагматические характеристики, специфика различных кинем в письмах и дневнике.

**Ключевые слова:** кинесика, невербальная коммуникация, жест, эпистолярная коммуникация, письмо, дневник.

**Bohdan S. K. Kinesics in Olga Kobilyanska's Diaris and Letters.** The role of communication by gestures in Olga Kobilyanska's epistolary is investigated in this article, its types, semantic and pragmatic descriptions, specific of different kinesics signs in diaries and letters are determined.

**Key words:** kinesics, nonverbal communication, gesture, epistolary communication, letter, diary.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Невербальна комунікація, активне вивчення якої припадає на останні десятиліття ХХ ст. [1–3, 6–10], в українському мовознавстві належить до майже не досліджених явищ, всупереч тому, що її роль у процесах спілкування, за твердженням деяких науковців, можна окреслити як визначальну.

**Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми.** Увага дослідників цього важливого аспекту міжособистісного комунікування зосереджена на його структурній диференціації й системній впорядкованості, особливостях реалізації, семантиці, категоріях та функціях різних елементів невербального спілкування, їхніх розрізнявальних ознаках, основних смислах в інтерактивному спілкуванні, способах невербального кодування в мові тіла, стереотипах невербальної поведінки людини, типології комунікативних ситуацій, у яких переважають невербальні знаки [8–10].

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** Науку, “предметом якої є невербальна комунікація і, ширше, невербальна поведінка і взаємодія людей”, Г. Ю. Крейдлін пропонує називати **невербальною семіотикою** [10, 6]. Невербальна семіотика “як цілісна наукова дисципліна”, на думку Г. Ю. Крейдліна, ще тільки формується. Часткові науки, або підсистеми, що утворюють її, досліджено різною мірою і між ними почасти бракує будь-якого зв'язку. А тому цілком закономірно, що в ній виокремлюють центр і периферію. До визначальних (і найбільш досліджених) належать такі науки: *паралінгвістика* (наука про звукові коди невербальної комунікації), *кінесика* (наука про жести й жестові рухи, про жестові процеси й жестові системи), *окулесика* (наука про мову очей і візуальну поведінку людей під час спілкування), *гаптика* (наука про мову доторків і тактильну комунікацію), *проксемика* (наука про простір комунікації, його структуру і функції) [10, 22]. Матеріалом вивчення різних аспектів невербальної комунікації найчастіше є візуальні спостереження, фото- і відеозаписи діалогічної поведінки людей різних національностей, усні та писемні тексти різних жанрів і стилів, у яких відображено таку поведінку. Однак дотепер поза увагою дослідників залишаються листовні й щоденникові тексти, хоча специфіка комунікації за їхнім посередництвом гіпотетично не виключає ймовірності використання таких засобів спілкування. Прагненням з'ясувати місце невербальних явищ і фактів у системі епістолярної комунікації, способи їх мовного представлення в листовних і щоденникових текстах, основні смисли й функції, а головне – можливість моделювання стереотипів такої поведінки, передусім індивідуальної, й зумовлене наше звернення саме до цих джерел емпіричних спостережень.

Матеріалом наших студій обрано листи й щоденник Ольги Кобилянської [4, 5] через те, що стильова неповторність і комунікативна увиразненість авторки в цих особистісних текстах навряд чи видасться комусь дискусійною, бо сприймається апріорі. Проте навіть орієнтовно передбачити хоча б саму ієрархію системи невербальних елементів (і передусім у щоденниках) без детального ознайомлення з цими текстами неможливо. Передбачуваність щодо ймовірності використання невербальних елементів, їх прогнозованість більш очевидна щодо листовних текстів, бо принагідні спроби такого аналізу спостережено в дослідженнях про вербальні стереотипи листовної поведінки різних комунікантів. Щоденникові тексти дотепер у такому аспекті не були об'єктом наукового осмислення.

Аналіз щоденникових текстів засвідчив особливу увагу Ольги Кобилянської до жестової комунікації, зокрема до *жестових доторків* – *рукостискань* і рідше – *поцілунків* та елементів *окулесики*, посередництвом яких відтворено різні емоційні стани адресантки. А тому спробуємо дослідити експлікацію елементів кінесики, з'ясувати їх різновиди й роль у щоденниковій та листовній комунікації.

Спостережено певну спеціалізацію у використанні невербальних елементів щодо окремих співрозмовників. Скажімо, *рукостискання*, передусім прощальне, слугує диференціацією міжособистісних взаємин Ольги Кобилянської з Євгеном Озаркевичем; *рука, простягнута жінці, дівчині* для допомоги, підтримки в певному просторовому русі, релевантно співвіднесена з поведінкою Зерглера; *погляд, вираз очей* вирізняють її спілкування з Козубом та рідше з Урицьким. Інші невербальні елементи за таких умов виконують підпорядковувальну роль, уживаючись фрагментарно, спорадично як засіб деталізації чи увиразнення характеру комунікації. А отже основні невербальні елементи виступають своєрідним кодом розгортання особливостей міжособистісної комунікації, щоразу семантично зрівноважуючись із нею. Крім того, їм належить роль маркерів у декодуванні індивідуальної комунікативної поведінки співрозмовників Ольги Кобилянської, визначених самою авторкою і покладених нею як розрізнявальний компонент такої поведінки за умов одно- і різнотипних комунікативних ситуацій.

*Потиск рук* у часи Ольги Кобилянської, як свідчать її щоденникові записи, був однією з узвичаєних форм прощання і зустрічей співрозмовників-ровесників різних статей, що в проекції на сучасну комунікацію сприймається радше як анахронізм. Спостережено, що Кобилянська більше уваги приділяла саме *прощальному рукостисканню*. Мотивація таких акцентів може бути окреслена як прагнення комунікантки відтворити результат міжособистісної взаємодії, що був для неї закономірним й очевидним на протигагу непрогнозованості початку спілкування (особливо, якщо адресат незнайомий або малознайомий). Цілком можливо, що саме посередництвом цього жесту вона намагалася також передати свій внутрішній емоційний стан, увесь спектр почувань і відчуттів (підсві-

домо (?) чи, навпаки, свідомо уникаючи почасти власне вербального відтворення перших виявів симпатій / антипатій до осіб протилежної статі). Власне тому привертає увагу майже повсякчасна деталізація специфіки гаптичної (доторкової) ознаки цього жесту, представленої найчастіше прислівниковими лексемами, семантична структура яких має сему “інтенсивність” або “теплові відчуття”, як-от: *міцно, легко, легенько, холодно*. Завдяки зміні різних семантичних кваліфікаторів відтворюється щоразу не лише інший, не однотипний спосіб прощального жесту, а насамперед різні емоційні відчуття комунікантки як результат міжособистісної відчуженості й невзаємності, різності її почуттів і браку симпатії. Скажімо, неодноразово упродовж кількох днів Ольга Кобилянська фіксує в щоденнику прощальний жест із Геньом (Євгеном Озаркевичем), якому вона, очевидно, симпатизувала всупереч кількарізним твердженням, що вони одне для одного “нічого не важать” і є просто “*двоє добрих знайомих*” [5, 44]. Статика й динаміка їхніх взаємин (принаймні на думку Ольги Кобилянської) найвиразніше відтворюється характеристикою доторкового жесту, що найбільш яскраво передають лексеми-кваліфікатори, які виступають щоразу своєрідними індикаторами декодування жестової семантики: “*Він хотів мене провестися, але я відмовилась. Ми легенько потиснули одне одному руки, і я пішла. Між нами запанував приємний товариський тон, але ми не переступаємо меж*” (17 серпня 1884 року) [5, 45]. Тому лексема *легенько* тут і в подальших контекстах виступає семантичним еквівалентом *товариського* спілкування і взаємин. І навпаки, зміна інтенсивності потиску рук на *міцно*, тим паче за умов редуплікації цієї лексеми (*міцно-міцно*), щоразу свідчитиме про виразну зміну ролей і намірів комунікантів, принаймні, одного з них. Додатковим елементом семантичної диференціації цього жесту виступає також хронометричний показник: тривалість потиску рук, напр.: “*Потім, коли ми прощалися, він, як звичайно, подав мені руку* (виділення тут і далі мої. – С. Б.), *потримав мою на секунду довше*” й *потиснув її, не сильно, але так, як ніколи досі. Тієї миті в голові в мене спалахнуло полум’я, блискавкою шугнуло на обличчя, але я не глянула на Геня. “Добраніч”, – тихо віддушила я з себе, і ми розійшлися. Тому я й не спала цілу ніч. Я не хочу, не хочу його любові, хочу тільки, щоб ми приятелювали... Я не хочу ані любити його, ані щоб він мене любив, буду щосили боронитися від нього, хай не любить мене, хай далі глузує з мене...я хочу зненавидіти його*” [5, 46].

Своєрідним самозахистом у цій комунікативній ситуації виступає невербальний прийом “уникнення погляду”, бо невідповідність словесної та невербальної комунікації очевидна, про що мимохіть, підсвідомо фіксує сама авторка, пишучи про реакцію на рукостискання, передану образно через узвичаєну кольорову метафорику зворушення, сором’язливості, емоційної напруги – *полум’я, блискавки*, до речі, типологічну й для інших подібних ситуацій, пор.: “*Я знов уся спаленіла*” [5, 41]; “*А я, дурна, зашарілася*” [5, 43]; “*І коли заходить мова про Чеховського, я швидко відвертаюся, щоб ніхто не помітив, як я вся паленію*” [5, 41]; “*я стала червоніша за свою кофтинку, в яку була вбрана: вулицею поволі, ледь переступаючи з ноги на ногу, йшов Геньо*” (23 вересня) [5, 60]; “*Я дуже збентежилась, ледь почервоніла, а він був такий спокійний, так спокійно дивився... Ні він ніколи не любив мене*” (24 вересня) [5, 60]; “*...скільки собі то пригадаю, то кров мені до лиця ударить*” (10 листопада) [5, 70]. Порівняймо також однотипну реакцію від самого факту споглядання іншої бажаної серцю людини (Василя): “*...зненацька повертаю голову до вікна. Аж він іде повз нього... Вся кров ринула мені до голови, немов гаряче полум’я, в душі знялась така буря. Що не можна й описати, серце несамовито закалатало в грудях. Потім кров відійшла від обличчя, і щоки похололи*” [5, 176].

Наступного дня прощальний жест також в “епіцентрі” щоденникового запису, однак, на противагу попереднім, його подано в дихотомії з вітальним, семантично зрівноваженим до нього, пор.: “*Коли я зайшла, він схопився і, здається мені, всміхнувся. Ми легенько потиснули одне одному руку*” [5, 47] і “*Коли він на прощання, як завжди, потис мені руку, легенько, без ніякого натяку, я побачила, що Зося провела мою руку лихим поглядом і сама тільки ледь доторкнулась до неї. Боже мій, хай не хвилюється, адже він не любить мене*” [5, 47].

Відчуття плинності й непостійності відчуттів спонукало Ольгу Кобилянську до обачності, бо навіть відновлення прихильного жесту її співрозмовників викликало в неї певні застереження й небажання відповідати взаємністю, щоб уникнути ймовірної марнотності майбутніх переживань і сподівань: “*Було ясно, як божий день, що він мене не любить, і я також була спокійна. Ввечері він на прощання подав мені руку й знов потис мою міцніше, ніж звичайно, але я йому не відповіла на*

*потиск*” [5, 47]. І як результат асиметричності жестової комунікації – зміна її семантики в негативний вектор посередництвом семантичного поширювача з семою “брак тепла”: “*Увечері, прощаючись, ми холодно потиснули одне одному руку. Думаю, що це було прощання навіки*” [5, 47]. Зауважмо, що семантика прощального жесту завжди суголосна виявам елементів окулесики, напр.: “*Він розмовляв зі мною так байдуже, його сірі очі дивились на мене так ясно й спокійно що я не могла помилитися. І руку він потиснув мені так легенько, ледь-ледь...*” [5, 49]. Характерною в цьому контексті виявляється не лише уточнювальна постпозитивна повторювальна лексема *ледь*, а й незавершеність щоденникової оповіді, представлена трикрапкою. Щоправда, навіть *легенький*, але *нерішучий* потиск рук не завжди спроможний викликати бажану прихильну реакцію: “*Коли ми прощалися, він потиснув мені руку, легенько, нерішуче, а Зося так допитливо втупила очі в наші руки*” [5, 54]. До речі, присутність третьої особи в прощальній комунікації неминуче створює певні перешкоди й виступає додатковим чинником гальмування ймовірного розвитку товариських взаємин: “*На прощання ми знов подали одне одному руку, і він на мить притримав мою. А як я це раз подала руку Зосі, він почекав біля мене, щоб я і з ним попрощалася вдруге, та я побоялася Зосі...*” [5, 55]. Нейтральність рукостискання найчастіше виступає еквівалентом байдужості в стосунках із Євгеном Озаркевичем: “*Ми знов подали одне одному руку і розійшлися...*” [5, 61], “*Нарешті ми попрощалися й поїхали*” [5, 53].

Подальшого розвитку цей прощальний дискурс набуває 15 вересня 1884 р. Саме в цей день Ольга Кобилянська зауважує: “*Ми пізно вернулись додому. Прощаючись, він міцно-міцно потис мені руку*” [5, 56]. Свої відчуття вона знову передає посередництвом порівняльного звороту, що містить номінацію *блискавка*: “*мов блискавка пронизала*”. Така реакція на доторк, як зізнається вона далі, – типологічна для неї: “*Не знаю, чого по тілі в мене пробігає струм, як він так міцно стискає мені руку*”. Ймовірно, *такий* потиск декодується нею як вияв бажаної (хоч глибоко утаємниченої, почасти навіть для самої себе) прихильності. Подальший запис стверджує правомірність такої мотивації: “*Потім, коли ми, перемовившись іще кількома словами, знов подали одне одному руки, він ледве торкався до моєї. Чи це було навмисне?..*”

Зміна інтенсивності потиску стає для неї сигналом байдужості або звичайним “жестовим” розіграшем “в руках” співрозмовника. Брак бажаної взаємності із Генєм доповнюється фантазіями снів, переживанням “*блаженної хвилини*” ірреального освідчення і відчуттям справжнього “*безмежного щастя*” від обопільності почуттів, від усвідомлення того, що не лише вона, але і її люблять. Жорстокість дійсності й своєрідну “*прощальну*” розв’язку видно вже наступного дня: “*Потім ми попрощалися. Нині він потис мені руку так холодно... Я пішла додому. От тобі й сон*” [5, 57]. Семантична полярність дотикових відчуттів цілком закономірно відтворює руйнування потенційних прихильних взаємин комунікантів.

Про подальший перебіг (і розвиток!) цієї історії свідчить запис 17 вересня того ж року: “*він пішов поряд з Г[енцею], а на прощання легенько потис мені руку*” [5, 57]. Наступним етапом відчуження стало 18 вересня, на що вказує кваліфікативний епітет *товариський*: “*Він по-товариському потис мені руку*” [5, 58]. Своєрідним дисонансом цієї “жестової історії” виступає запис про зустріч 23 вересня, щоправда, вона розпочинається жестом ‘вітання’, що стилістично може кваліфікуватися якщо не позитивно, то принаймні як нейтрально забарвлене: “*Зустрілися ми дуже просто: він сидів, як звичайно, на стільці біля мого ліжка, я зайшла, і ми, усміхаючись, подали одне одному руку*” [5, 59]. Однак вітальна гармонія цілковито руйнується прощальною стилістикою жестів, всупереч очікуванням комунікантки: Ольга Кобилянська (очевидно, підбадьорена сценою зустрічі й декодуванням усмішки як елемента не просто приязні) першою подає руку для прощання (що навряд чи можна вважати типологічною поведінковою моделлю для її епохи).

Ініціатива рукостискання в товариському середовищі кінця XIX ст., належала, очевидно, значно частіше все ж таки чоловіцтву, хоча цілком можливою, як свідчить щоденник Ольги Кобилянської, була й зворотня взаємодія (ця ініціатива могла належати й паннам): “*Я простягла йому руку...*” [5, 59]. Однак бажаної жестової відповіді не послідувало і причиною того сумнівно було б вважати просто непоміченість самого жесту: його не помітили, ймовірніше, *спеціально*, як стверджує подальший контекст, продемонструвавши таким чином істинність комунікативних намірів мовця: “*Він сам казав щось Г[енці] про альбом і не помітив моєї руки. Я її опустила, потім тихо попросила Зося, щоб вона вмовила брата написати мені щось в альбом, бо сама не хотіла просити його. Вона пообіцяла. Поки я розмовляла з З[осею], він простяг мені руку... Йому довелося кілька секунд потримати її,*

бо я не зразу **простягла свою**. Тоді він знов простяг свою і **легенько** потис мою руку...” [5, 59–60]. Як бачимо, Ольга Кобилянська жестом відповіла майже однотипно семантично, щоправда, виявивши все ж таки певну великодушність до чоловічої зверхності чи то легковажності. Кульмінаційним моментом у цьому ‘прощальному дискурсі’ можна вважати момент розстання з Геньом 25 вересня: “**Прощавайте**”, – звернувся він до мене й **подав мені руку**. “**Прощавайте**”, – і собі сказала я, відповідаючи на його потиск. Той потиск був **байдужий, такий байдужий**, наче ми бачилися вперше. Не таким я уявляла собі наше прощання” [5, 62].

Зрозуміло, що цей жест, кваліфікований не лише як *байдужий*, а як **такий байдужий** (лексема *такий* надає означенню ступенювання), абсолютно дисгармонує з почуваннями й зізнаннями юної Кобилянської: “Геньо був для мене **усім, усім**”; “як я їх обох **безмежно любила**” [5, 62], “я його **люблю всім серцем**” [5, 63], “він мене **таки трохи любить...що я йому не була цілком обоятна**” [5, 64]. Хоча раніше вона боялася навіть сама собі зізнатися в таких почуттях: “...але вона (Зося. – С. Б.) думає, що я закохана в Геня” [5, 59]. Потім була ще одна – “**коротенька мить, і вона відразу минула**” (26 вересня), коли вони прощалися востаннє: “**Прощавайте**”, – **притишеним** голосом мовив він і **подав мені руку... Я сказала те саме, але зовсім тихо... Ми глянули одне на одного майже сумно, і він **міцно** потис мені руку**” [5, 63].

Зауважмо, що цей жест, мотивований майже суцільно позитивною препозитивною окулесикою (поглядами, виразом очей: “він **майже ні до кого не звертався, крім мене**”; “очі його сяли **неземним світлом**”; “Я позирала на нього. Наші **погляди зустрілись**. Я помітила, як його **зіниці** буквально розширилися... Ми обоє **відвернули очі**” [5, 63]), паралінгвістичними знаками (сміх: “ми обоє **засміялися**” [5, 63]) і проксемією (просторовим розміщенням, поваговою дистанцією комунікантів: “**потім він сів коло мене**”, “ми.. **сіли поруч**”. “**Ми сіли одне навпроти одного**” [5, 63]), виразно дисгармонує з усіма іншими невербальними елементами. Тому ці пресупозитивні передумови сигналізували про певну надію на обоїльність почуттів: погляд, зорієнтований в основному на Кобилянську, блиск і світло очей співрозмовника властиві людині, захопленій чимось або кимось, особиста і подеколи навіть інтимна дистанція (щоразу, майже завжди, поспіль – *поруч, поряд, одне навпроти одного*).

Спостережено, що увага Кобилянської до дистанції співрозмовників належить до однієї з найчастотніших невербальних рис, а тому може вважатися також диференційною ознакою її щоденникової комунікації й однією з визначальних для декодування характеру міжособистісних взаємин, пор.: “Геньо весь час **тримався біля мене, і, правду казати, мені це було приємно**” [5, 45]; “Геньо знов ішов **поряд зі мною**” [5, 47]; “Геньо знов **тримався біля мене**” [5, 52]; “Геньо **завше йде поряд зі мною**” [5, 54]; “Геньо **сів коло мене, взагалі ми цілий вечір трималися разом**” [5, 57–58]; “він знов ішов **поряд зі мною**” [5, 59]; “Він ішов **поряд зі мною**” [5, 60]. Наскільки семантично значущим і вагомим для Ольги Кобилянської був цей проксемічний знак свідчить запис 20 вересня того ж року “**Взагалі ми говорили багато і на цікаві теми, проте поряд зі мною ніхто не йшов, і в мене було так порожньо в душі, мені так бракувало його гарної постаті**” [5, 59]. Привертає увагу й те, що *прощальні жести в спілкуванні з чоловіками відзначаються передусім стриманістю у вияві емоційного стану комунікантки*.

Зміщення семантики доторкових жестів у площину інтимного вектора найвиразніше спостерігається в основному в мріях, що відтворюють внутрішнє мовлення авторки, і у снах, напр.: “Цієї ночі мені **снилося, що я зустрілася з Геньом. Він мені щось казав і зненацька **схопив мою руку й притулив до своїх грудей****. Слова його були ласкаві й ніжні. Потім ми **обнялися, десь так, як я обіймаюся з Максом, і почали походити чудовою зеленою лукою... щоразу, коли Генько мене **торкався, мене ніби пронизувала блискавка і я здригалась, як наелектризована...****” [5, 87]. Рука, притулена до грудей / до серця (з ініціативи одного з комунікантів) узвичаєно сигналізує про стан емоційної розчуленості, принаймні одного зі співрозмовників, і є виявом підкресленої прихильності в різногендерній комунікації, засвідчує ніжність і голубливість комунікативної поведінки, типової для невербальної поведінки закоханих, жест частіше ініціює особа чоловічої статі. Щоправда, поява жесту ‘обійми’ в структурі міжособистісної комунікації закоханих (принаймні, якщо прагнення до його здійснення співвіднесене хоча б з одним із комунікантів, а тим паче, якщо відповідає комунікативним намірам обох співрозмовників) виявляє здебільшого зміни характеру взаємин і нерідко стає визначальною ланкою в динаміці поведінкових моделей комунікантів. Однак такий жест Геня

навіть чи можна беззастережно вважати інтимним: за зізнанням Кобилянської, він насправді рівнозначний братерському, товариському. Проте зауважмо, що цей жест логічно й семантично вмотивований: після жесту 'рука коханої, притулена до серця', *"ласкавих і ніжних слів"*, неконкретизованої, але узагальнено окресленої стилістики спілкування двох молодих людей поява гаптичного елемента *обійми* цілком закономірна. І хоча після цих слів іде "виправдальний" коментар, представлений порівняльним зворотом *"десь так, як я обіймаюся з Максом (брат Ольги Кобилянської)"*, навіть чи можна кваліфікувати такі обійми дружніми чи *"братерськими"*, про що стверджує завершальний контекст із уже узвичаєною порівняльною семантикою з опорними лексемами *блискавка* і *наелектризована*, типовими для цієї комунікативної ситуації: *"мене ніби пронизувала блискавка і я здригалась, як наелектризована"*.

**Дві руки, простягнуті назустріч іншій людині**, стереотипно кодують 'благання' / 'прохання' про допомогу за умов різновікових і різногендерних статусів комунікантів. Іноді, якщо такий жест адресований, скажімо, дитині, він означає бажання дорослого взяти її на руки, до того ж спонукає (за умов дистанційного зміщення) підійти до неї. Смысловий спектр прохальної семантики цього жесту дуже різномірний. Ольга Кобилянська *"подумки"* простягає руки *"до Геня, щоб він забрав"* її *"з того пекла"* [5, 86], а отже семантично передає благання про порятунок, щоправда, ірреальний і нездійснений, що добре усвідомлює сама адресантка, коментуючи жест епітетом *"надаремний"*.

Зовсім інакший і стилістично, й семантично вербальний вияв рукостискання з тими чоловіками, які не належали до кола особистісних симпатій авторки, напр.: *"Потім ми попрощалися, ввічливо подавши одне одному руку, – в нього такі великі руки, власне, не великі, а товсті, такі, що моя геть потонула в його руці, – і поїхали. Ні, ні, я не хочу влізати між них..."* – про Урицького [5, 51].

Абсолютно позбавлене стилістичного маркування словесне представлення прощання зі співрозмовниками родинного кола Кобилянської. Воно обмежене лише використанням однієї з узвичаєних для цієї етикетної ситуації дієслівної лексики *попрощатися* чи *прощатися*, що просто констатують ситуацію завершення комунікації, не конкретизуючи форми її вияву, напр.: *"рано-раненько ми пішли до бабці на каву й попрощалися з нею"* [5, 52].

Опис прощання з подругами набуває в щоденникових записах Ольги Кобилянської почасти комплексного вияву невербальної комунікації, семантичною домінантою якого є відтворення емоційного стану зворушення й розчулення від майбутньої довгої розлуки, як-от із Зосою, що відображено передусім в інтенсивності кінетичних жестів: *"Ми щиро поцілувалися, міцно тримаючись за руки. "Прощай! – "Прощай!" Як міцно ми стискали одна одній руку! ... Я провела її надвір. Ми вийшли, тримаючись за руки, ще раз сказали "Прощай!" – потім наші міцно стиснуті руки роз'єдналися... Коли, за яких обставин ми знов побачимось?..."* [5, 39]. Потиск рук, їх нерозривність семантично кодують єдність духовної сув'язі подруг, і навпаки, роз'єдані руки, брак доторкових жестів закономірно співвіднесені з розлукою. Зауважмо, що смислове навантаження згаданого вже раніше прислівникового інтенсифікатора *міцно* за умов різно- й одногендерного прощання суттєво відмінне, бо відтворює відповідно специфіку інтимного та товариського спілкування.

*Потиск рук* в епістолярному тексті Ольги Кобилянської має також виразний спектр семантичного навантаження. Зокрема, в листі від 26 лютого 1900 р. вона висловлює Василеві Стефану співчуття посередництвом саме цього жесту, який заступає амбівалентно всі можливі в такій ситуації узвичаєні стереотипні вирази й слова 'втіхи': жест виявляється місткішим і значимішим за будь-яку вербальну інформацію: *"А мені все ще жаль було, що Ви вже мамі не маєте і ніколи вже мати не будете. Я хотіла Вам руку стиснути і сказати: "Пане Стефанік"... і більш нічого"* [5, 39]. Як бачимо, потиск руки семантично експлікує ту інформацію, яка прихована завдяки стилістичному прийому замовчування. Іншого разу в листі від 2 квітня 1900 р. до того ж адресата фіксуємо такий же прощальний жест, доповнений кваліфікативною лексемою *міцно* й образною конотацією соматизму *рука*, що виступає засобом не лише зовнішнього портретування Стефаніка, як узвичаєно, а і його внутрішнього світу: *"Здоровлю Вас щиро. Стискаю міцно Вашу руку, тому, котра так сильно малює двома барвами. Чорною і тою, що її лілія носить – і котрою "Вечірня година" переповнена, – біла. Здається, вона ніжна, як у жінки, – а вона саме залізо"* [4, 445].

Сема 'вдячність' як домінуюча в семантиці потенційного рукостискання Іванові Франку увиразнена лексемою *щиро*, що засвідчує не просто звичайну позитивну оцінку одного з його творів, а кодує водночас особливі емоційні відчуття 'схвалення' й 'захоплення': *"Я збиралася зараз по*

прочитанні “Поєми про білу сорочку” написати Вам, що се страшне файна поезія. Ну, розуміється, Ви ж се і без мене знаєте, але я би за неї хтіла пану доктору **руку щиро стиснути**. Я прочитала її в короткім часі по прочитанні таких *Przybyszewskich* і *Huisman`iw* – і мені стало, неначеб я опинилась між білими квітами. Стільки преніжної чистоти! Стільки ідеальної краси! Не знаю, не можу я всяких тих декадентів читати. Може, я “старосвітська” і некультурна, може, не розуміюсь на хворобливій штуці їх, я се радо признаю, але моя душа не приймає їх” [4, 415–416].

Рука, простягнута жінці чоловіком, яка виходить із транспорту, спускається звідкись чи, навпаки, піднімається вгору, має однозначно позитивну семантику і є засобом вияву етикетної прихильності не лише в українській традиції. Ольга Кобилянська, фіксуючи в щоденнику подібну комунікативну ситуацію, акцентує увагу на тому, що вона свідомо уникала цього повагового жесту. Ймовірно, спеціально, демонструючи нерішучість або, навпаки, незалежність і симетричність міжособистісних взаємин з одним із небайдужих для неї чоловіків – Зерглером: “Він зіскочив з воза й хотів допомогти мені, але я вже була долі, і він тільки **ледь торкнувся моєї руки**” [5, 98]. Однак за інших обставин (під час мандрівки в гори) цей же жест того ж таки комуніканта, щоправда, доповнений семантичною ознакою ‘допомога в рухові вгору’, сприймається нею вже як вияв фізичного здоров’я: “...ми разом піднялися на вершину гори, де було джерело... Ой, який він гарний і дужий, у темно-синьому костюмі й ошатному капелюсі на кучерявій, гордо посадженій голові, свіжий, **здоровий**. Коли він, стоячи зверху перед нами, **подавав кожному руку й легко, ніби граючись, підтягав нас, то просто вбирив у себе очі. Часом нам доводилось відпочивати. А він буквально вибігав на стрімку гору... Боже, аби я була така здорова, як він... Після цього ми рушили вниз. Він знов ішов попереду й допомагав нам у дуже крутих місцях**” [5, 99].

Семантику жесту ‘подана рука’ довершує опис ситуації переходу через кладку: він відображає рух комунікантів ‘один за одним’ і характерний найчастіше для кількох типів комунікативної взаємодії: дорослий – дитина, чоловік – жінка: “Потім ми переходили кладку, і він **по черзі перевів нас усіх**” [5, 99]. І насамкінець: “Коли я злазила зі стрімкої гори, обережно, поволі, з розпашілими щоками, він стояв унизу. Решта всі пішли вже вперед. Я **глянула на нього. І він усміхнувся своєю дівачою усмішкою**. “Нічого не вдієш”, – тихо сказав він, і я пройшла небезпечне місце, **спираючись на його руку**” [5, 99–100].

Ці чотири жестові деталі в щоденниковому записі 8 червня 1885 р. не могли бути випадкові в описі комунікативної поведінки Ернста Зерглера й не могли не позначитися на еволюції сприйняття його самого (точніше не зрівноважуватися, гармонізуючи почуття та їх невербальний вияв). Порівняймо, зокрема, семантику емоційного ряду, суголосну кожній із названих ситуацій: “Там я познайомилася з інженером Зерглером, симпатичним німцем, високим, дужим, з гарним, розумним чолом і густим, хвилястим, темно-русим чубом. Обличчя в нього досить вродливе, квітуче, здорове і дуже поважне, а як він сміється – схоже на дівчаче. **Я ще зроду не бачила такого чоловіка**. Говорив він дуже мало, але завше до речі... **Я була спокійна**” [5, 98]; “Як раптом поменишав у порівнянні з цим дужим мовчазним німцем Геньо, навіть Стефан! **Я була захоплена ним**” [5, 99]; “Мені він здавався **таким гарним, я ніби сп’яніла... Він стояв серед Д[обжанських]**”, наче молодий гордовитий дуб... Дякувати богу, є ще люди, крім Геня” [5, 99]; “О, я рада, що Зерглер **так сподобався мені**” [5, 100]. Динаміку двох днів спілкування з цим комунікантом найвиразніше відображають дві основні семи ‘**спокій**’ – ‘**неспокій**’, що співзвучні й співвіднесені ‘**байдужості**’ й ‘**захопленню**’.

Індикатором іншого вектора сприйняття жесту рукостискання є опис прощання із цим же адресатом іншого разу: “**Я подала йому руку, і ми поїхали**” [5, 99]. Брак жодних характерологічних ознак щодо цього жесту (зрівноважена невеличкістю нового знайомого: на цьому, до речі, постійно акцентована увага в щоденниковому записі) доповнена заувагами про погляд: опис “мови” очей також позбавлений будь-якого конотативного контексту: “Він не пішов проваджати нас, як інші, а залишився на ганку. **Я не втрималась і ще раз озирнулася: він сидів на ганку й дивився нам услід. Усі дівчата оглядалися, але я була найглибше зворушена**” [5, 99].

Незвичне іронічно-жартівливо-згрубиле найменування жесту (внаслідок використання стилістично маркованої лексеми *лапа* замість передбачуваної узвичаєної в прощальній епістолярній комунікації *рука*) фіксуємо в листі Ольги Кобилянської до Осипа Маковея від 25 липня 1900 р., що відтворює особливу стилістику їхнього спілкування: “Я би хтіла Вас видіти. Але без капелюха на

голови і самих (не в товаристві письменних челядників), і я би зараз виділа, як думки в Вас за чолом обертаються і чи Ви д у ж е розмедвежені. / Як д у ж е, пане Маковей, то будьте gut. Дайте мені лану Ваиу медвежу, велику – Вашого робітника. І будьте gut ” [4, 457].

**Висновки.** Отже, прощальна жестова комунікація в щоденниках Ольги Кобилянської є засобом вияву почуттів і ставлення до інших людей, суттєво доповнюючи вербальну, а почасти абсолютно витісняючи її, що стверджує інформативну й смислову довершеність та вагомість кінем, передусім у ситуації інтимного й дружнього спілкування.

#### Список використаної літератури

1. Верещагин Е. М. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами (на материале русского языка) / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // *Вопр. языкознания*. – 1981. – № 1. – С. 36–47.
2. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – М. : Наука, 1980. – 238 с.
3. Горелов И. Н. Соотношение невербального и вербального в коммуникативной деятельности / И. Н. Горелов // *Исследование речевого мышления в психолингвистике*. – М. : Наука, 1985. – С. 16–149.
4. Кобилянська О. Твори. В 5 т. Т. 5 / О. Кобилянська. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1963. – С. 247–767.
5. Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / О. Кобилянська ; упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. – К. : Дніпро, 1982. – С. 17–194.
6. Косенко Ю. В. Роль невербальних засобів комунікації в дискурсі прощання / Ю. В. Косенко // *Вісн. СумДУ. Серія : Філологічні науки*. – Суми : Вид-во СумДУ, 2005. – №6 (78). – С. 23–31.
7. Крейдлин Г. Е. История кинесики и проблемы описания одного семантического класса жестов [Электронный ресурс] / Г. Е. Крейдлин. – Режим доступа : <http://il.rsu.ru/docslsh/Krejdlin2005.pdf>. – 27.05.2009
8. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в диалоге I : невербальные гендерные стереотипы / Г. Е. Крейдлин // *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : тр. Междунар. конф. “Диалог–2003”* (11–6 июня 2003 г.). – М. : Наука, 2003. – С. 337–345.
9. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в диалоге II : невербальная агрессия как тип поведения / Г. Е. Крейдлин // *Агрессия в языке и речи : сб. науч. ст. / сост. и отв. ред. И. А. Шаронов*. – М. : РГГУ, 2004. – С. 174–187.
10. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литератур. обозрение, 2004. – 584 с.

Статтю подано до редколегії  
20.10.2011 р.

УДК 398.41 О. Д.

**О. Д. Витрищук** – асистент кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету

### Українські прізвища “непрозорі” семантики: структурно-етимологічний аналіз

*Роботу виконано на кафедрі інженерної педагогіки,  
психології та українознавства ЛНТУ*

У статті з’ясовано етимологічні корені українських прізвищ, зокрема Волині, семантика яких незрозуміла без спеціального етимологічного розгляду.

**Ключові слова:** етимологія, реконструкція, антропонім, апелятив, деривація, детермінатив.

**Витрищук А. Д. Украинские фамилии “непрозрачной” семантики: структурно-этимологический анализ.** В статье реконструируются этимологические корни украинских фамилий, в частности Волини, семантика которых не просматривается без специального этимологического исследования.

**Ключевые слова:** этимология, реконструкция, антропоним, апелятив, деривация, детерминатив.

**Vytryshchuk A. D. Ukrainian Surnames with ‘Opaque’ Semantics: Structural-Etymological Analysis.** Etymological roots of Ukrainian ‘opaque’ surnames especially Volhinian are reconstructed in the article with using special etymological scrutiny.

**Key words:** etymology, reconstruction, antroponimy, appealative, derivation, determinative.